

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Είναι γνωστή ἡ διὰ τὴν ἱστορίαν οὐ μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δικαίων καὶ δὴ κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας περιόδους αὐτῶν μεγίστη σημασία τῶν μὴ καθαρῶς νομικῶν πηγῶν, τ.ἐ. τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἐν εὐρυτάτῃ ἔννοιά, περιλαμβανούσῃ οὐ μόνον τὰ ἔργα τοῦ ἐντέχνου λόγου ἀλλὰ πᾶσαν ἐν γένει τὴν συγγραφικὴν παραγωγὴν. Ἡ χρησιμότης τῶν πηγῶν τούτων δὲν περιορίζεται ὅμως εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν ἀλλ' ὑπὸ ὥρισμένας προϋποθέσεις ἐκτείνεται μέχρι σχεδὸν τῶν ἡμερῶν μας. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίως ὁσάκις αἱ παρεχόμεναι ἐπ' εὐκαιρίᾳ πληροφορίαι ὑπὸ συγγραφῆς, γνώστου ἔξ ἰδίας ἀντιλήψεως τοῦ δημώδους δικαίου¹, συμβάλλουν εἰς τὴν πληρεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν γνῶσιν αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται εἰς πολλὰ τῶν ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τρέχοντος αἰῶνος ἑλληνικῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, κατ' ἑξοχὴν δὲ εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη (1851 - 1911), αἵτινα, ἔχοντα ὡς τόπον δράσεως συνήθως τὴν Σκιάθον, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἐγεννήθη καὶ διηλθε τὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικά του ἔτη, ἢ τὰς Ἀθήνας, ἔνθα ἔζησε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του, καὶ ἀπεικονίζοντα γεγονότα καὶ ἦθη σύγχρονα ἢ ὀλίγον παλαιότερα, παρέχουν ἐκτὸς τοῦ πασιγνώστου ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνης ἐπόψεως θελήτηρος των ἑναργεστάτην εἰκόνα τοῦ ἀτομικοῦ, οἰκογενειακοῦ, ἐπαγγελματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν χωρικῶν, ἀλιέων, ναυτικῶν, ἐργατῶν, μικροεπαγγελματιῶν, κατωτέρων καὶ συνταξιούχων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ κληρικῶν, ἔνθα, ὡς εὐνόητον, αἱ νομικαὶ πληροφορίες δὲν σπανίζουν.

Σκοπὸς τῆς παρούσης ἐργασίας εἶναι ἡ συγκέντρωσις τούτων, καθ' ὃ μέτρον ἀναφέρονται εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπισήμως ἰσχύον νομοθετικὸν καθεστῶς, ἵνα διαπιστωθῇ ἡ τυχὸν ἀπὸ

¹ Διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ δημώδους δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ καθ' ὅλου ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐπίσημον ἰδίᾳ κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον βλ. ἰδίως Α. Χριστοφίλοπου, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἀθῆναι 1946, Εἰσαγωγή σ. 5 ἐπ., Ν. Παναζοπούλου, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθῆναι 1947 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

τούτου ἀπόκλισις τοῦ εἰς τὰ διηγήματα τοῦ σκιαθίου συγγραφέως ἀνταναν- κλωμένου δημώδους δικαίου. Κατὰ ταῦτα ἀπεκλείσθησαν αἱ εἰς τὸ δημόσιον ἐν γένει δίκαιον, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ δικονομικοῦ, ἀναφερόμεναι πλη- ροφορίαι, ὡς αἱ περὶ τρόπου ἐνεργείας βουλευτικῶν (*Οἱ χαλασοχώρηδες*) καὶ δημοτικῶν ἐκλογῶν (*Τὰ δύο τέρατα*), συνθέσεως τοῦ δημοτικοῦ συμ- βουλίου (*Θέρος - Ἔρως*), τῆς νομαρχιακῆς ἐποπτείας ἐπὶ τοῦ δημοτικοῦ προϋπολογισμοῦ (*Τὸ πνίξιμο τοῦ παιδιοῦ*), τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς δικαιο- δοσίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἀπὸ τῶν ὁργάνων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοι- κήσεως (*Ἡ ξομπλιάστρα*), τοῦ τρόπου ἐπιδόσεως τῆς ἀγωγῆς (*Ἡ χτυπη- μένη*), τὸ κατὰ τὸ ἄρθρ. 941 Πολιτικῆς Δικονομίας προνόμιον τοῦ ἐκμι- σθωτοῦ ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ μισθωτοῦ εἰσκομισθέντων (*Τὰ Χριστούγεννα τοῦ τεμπέλη*), τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας (*Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη*).

Ἄλλ' ἡ συλλογὴ τῶν παρὰ τῷ Παπαδιαμάντη νομικῶν πληροφοριῶν, ἐκτὸς τοῦ πλουτισμοῦ καθ' ἑαυτὸν τῶν ἐπὶ τοῦ δημώδους δικαίου γνώσεών μας, χρησιμεύει καὶ ἀντιστρόφως διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἀξιοπιστίας ὡς πρὸς ταύτας τοῦ σκιαθίου διηγηματογράφου. Δεδομένου ὅτι ὡς ἐκ τῆς χρονικῆς πρὸς ἡμᾶς προσεγγίσεως, γνωρίζομεν εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὅπως οὖν καλῶς καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ δὴ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν νομοθετικῶν κειμένων τοὺς κατὰ τὰ ἐν τῷ διηγήματι ἐκάστοτε ἐκτιθέμενα πραγματικὰ περιστατικὰ ἐφαρ- μοστέους ἀντιστοίχως κανόνας δικαίου, εἵμεθα συχνάκις εἰς θέσιν τοῦτο μὲν νὰ διαπιστώσωμεν τὴν συμφωνίαν τῶν νομικῶν ἀντιλήψεων καὶ πληροφοριῶν τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὸ κατὰ θεωρίαν ἐφαρμοστέον δίκαιον, τοῦτο δὲ νὰ ἀναγάγωμεν τὴν τυχὸν ἀπὸ τούτου ἀπόκλινιν εἴτε εἰς ἀντανανκλωμένην ἐνταῦθα διάφορον ἐθιμικὴν ρύθμισιν τῆς σχέσεως εἴτε εἰς ἀπλὴν νομικὴν ἀγνοίαν ἢ πλάνην τοῦ συγγραφέως. Τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ θὰ καταλήξωμεν, δὲν στερεῖ- ται γενικωτέρας μεθοδολογικῆς σημασίας, καθ' ὅσον εἶναι σχετικῶς σπάνιαι αἱ εἰς νομικὰς πληροφορίας ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς πλούσιαι λογοτεχνικαὶ πηγαί, ὡς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὧν τὴν ἀξιοπιστίαν δυνάμεθα μετὰ τινος ἀσφαλείας νὰ ἐλέγξωμεν. Τὰ ἐκ τοῦ ἐλέγχου τούτου διδάγματα δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄχρηστα, προκειμένης τῆς δυσχεροῦς ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ τῆς καθ' ὅλου ἱστορίας τοῦ δικαίου κρίσεως περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν φιλολογι- κῶν ἐν γένει πηγῶν. Ἐκ τῶν ξένων λογοτεχνικῶν ἔργων πλουσιώτατα εἰς νομικὰς πληροφορίας εἶναι ἰδίως, ὡς γνωστόν, τὰ ἔργα τοῦ Balzac. Αἱ νομικαὶ σπουδαὶ τοῦ συγγραφέως καὶ πρὸ πάντων τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς περιορυσιακὰς τῶν ἡρώων του — κατ' ἀντανάκλασιν ἑαυτοῦ — σχέσεις καὶ τὴν κατὰ δίκαιον ρύθμισίν των ἐξηγοῦν τὸν ἐν ἐκάστῳ σχεδὸν διηγήματι ἢ μυθιστορήματι ἐκ τῶν ἑκατὸν ὡς ἔγγιστα ἔργων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ « Ἀνθρωπίνῃ κωμωδίᾳ » τοῦ γίγαντος τούτου τῆς εὐρωπαϊκῆς πεζογραφίας, παρατηρούμενον πλοῦτον νομικῶν πληροφοριῶν καὶ κρίσεων. Αὗται ὅμως,

ἀναφερόμεναι εἰς δίκαιον πρὸς ὀλίγου μόλις κωδικοποιηθὲν καὶ ἄλλως καλῶς γνωστὸν, ὥς τὸ γαλλικὸν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὑπολείπονται κατὰ τε τὴν μεθοδολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν τῶν τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ἐκ τῶν εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη νομικῶν πληροφοριῶν καὶ κρίσεων ἀρκεταὶ — κατὰ τὴν σειρὰν ἀναγραφῆς τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖται κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ σύστημα κατατάξεως τῆς ὕλης ἐν τῷ Ἀστικῷ Κώδικι — ἀποδίδουν, ὥς γίνεται εὐθὺς ἀμέσως φανερόν, ἀρκούντως πιστῶς τὸ ἐν ἰσχύϊ (τότε) νομικὸν καθεστῶς. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱκανότητα τῶν μοναχῶν τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὄρει ἰδιορρύθμων μονῶν ὅπως ἔχουν ἰδίαν περιουσίαν (*Οἱ λίρες τοῦ Ζάχου*), εἰς ἀρραβῶνα ἐπὶ μισθώσεως ἔργου (*Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*), εἰς σύστασιν ἐνεχύρου (*Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*)¹, εἰς τὴν πρὸς γάμον ἡλικίαν (*Ἡ χολεριασμένη*), εἰς τὸ ἐκ προῦ πάρξαντος τρίτου γάμου γεννώμενον γαμικὸν κώλυμα (*Ὁ Πεντάρφανος*)², εἰς τὴν σύστασιν τοῦ γάμου δι' ἱερολογίας καὶ δὴ κατόπιν ἐπισκοπικῆς ἀδείας (*Ἡ χήρα παπαδιά*), εἰς τὴν τύχην τῆς προικὸς λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικὸς (*Τ' μπουφ' τοῦ π'λί, Ἡ ἀποσώστρα, Φῶτα - Ὀλόφωτα*), εἰς υἱοθεσίαν (*Δημαρχίνα νύφη*).

Ἡ μνηστεία φέρεται περαιτέρω καταρτιζομένη λήγοντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος μεταξὺ τοῦ πατρὸς τοῦ μνηστοῦ καὶ τοῦ θείου, ὥς ἐπιτρόπου τῆς μνηστῆς. Ἐκ τῆς ὅλης διηγέσεως φαίνεται σαφῶς ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συναίνεσις τῶν μνηστευομένων ἢ τουλάχιστον τοῦ μνηστοῦ συμφώνως πρὸς τὸ βυζαντινορωμαϊκὸν δίκαιον (*Τὰ μαῦρα κότυσουρα*).

Ἡ ἀποψις τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν γάμος μεταξὺ συγγενῶν ἐξ αἵματος εἰς ἑβδομον βαθμὸν δὲν εἶναι νόμιμος ἢ τουλάχιστον δὲν πρέπει νὰ παρέχεται ἢ πρὸς τέλεσιν τούτου ἐκκλησιαστικὴ ἄδεια, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἰσχύον τότε δίκαιον, ὥς εἶχε διαμορφωθῇ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' (νεαρὰ 69) ἐπικυρωθείσης πράξεως τῆς πατριαρχικῆς συνόδου Κωνσταντινουπόλεως ἔτ. 1166 καὶ τῆς ὁμοίας ἔτ. 1611 ἐπὶ πατριαρχοῦ Νεοφύτου Β'³ καὶ πρὸς τῆς διὰ τοῦ ν.δ. τῆς 31/31 Δεκεμβρίου 1923 Καταστα-

¹ Δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ ἐνεχύρου διὰ ποσὸν εἴκοσι δραχμῶν, ἡ σύστασις τοῦ δὲν εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἰσχύον δίκαιον καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶχε συνταχθῇ ἔγγραφον δημόσιον ἢ ἰδιωτικὸν βεβαίας χρονολογίας. Τοιοῦτο ἀπῆται ὁ νόμος (β.δ. τῆς 1/6 Δεκεμβρίου 1836 Περὶ ἐνεχύρων ἀρθρ. 2) μόνον διὰ τὸ «ἐνεκα ποσότητος ἀνωτέρας τῶν πεντήκοντα δραχμῶν δοθὲν ἐνέχυρον».

² Τὰ γεγονότα, ὡς ἐνταῦθα ἐκτίθενται, δὲν συνιστοῦν τὰς προϋποθέσεις τοιοῦτου κωλύματος, καίτοι ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ἀμφιβάλλων πως περὶ τῆς νομιμότητος τοῦ τελεσθέντος γάμου.

³ Παρά Γ. Ράλλη - Μ. Πολίτη, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Ε', Ἀθήνησι 1855 σ. 156 ἐπ.

τικὸς νόμος τῆς αὐτοκεφαλίου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀρθρ. 67 περιορισμοῦ τοῦ κωλύματος τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας (*Ὁ ἀνάκατος*)¹. Ἀνάλογος ἐκδοχή, θεωροῦσα κεκωλυμένον τὸν γάμον μεταξὺ συγγενῶν ἐξ ἀγχιστείας ἔκτου βαθμοῦ (μετὰ τῆς δευτέρας ἐξαδέλφης τῆς ἀποβιασάσης συζύγου), ἀνταποκρίνεται ἐπίσης πρὸς τὸ βυζαντινορωμαϊκὸν κανονικὸν καὶ αὐτοκρατορικὸν δίκαιον καὶ δὴ τὴν νεαρὰν 78 τοῦ Μανουὴλ Α' πρὸ τῆς διὰ τοῦ ἀρθρ. 67 τοῦ αὐτοῦ ν.δ. καταργήσεως τοῦ κωλύματος (*Ὁ ἀνάκατος*)². Ὁ διηγηματογράφος ἐπάγεται περαιτέρω. « Ἡ νέα οἰκονομία, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει διὰ τοπικῆς συνόδου περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς, συνεχώρει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον. Αἱ παλαιαὶ διατάξεις τὸν ἀπηγόρευον ». Νοεῖται προφανῶς ἡ ἐπὶ Σαμουὴλ Α' τοῦ Χαντζερῆ ἀπόφασις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου³, ἡ χαρακτηρίζουσα ὡς ἐπιτετραμμένον τὸν γάμον δύο ἀδελφῶν μετὰ δύο πρώτων ἐξαδέλφων, συγγενῶν τ.ἐ. ἐξ ἀγχιστείας εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν (ἔκτον), εἰς ὃν καὶ οἱ ἥρωες τοῦ διηγήματος. Ἀνακριβὴς ἐν μέρει εἶναι μόνον ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τοῦ πατριαρχοῦ Σαμουὴλ Α', ὅστις κατεῖχε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ ἔτη 1763-1768 καὶ 1773-1774 καὶ οὐχὶ « περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος », ὡς λέγει ὁ Παπαδιαμάντης. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ἤδη ἐν ἔτει 1611 ἡ περὶ ἧς δλίγον ἀνωτέρω ἀπόφασις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἐπὶ Νεοφύτου Β' εἶχεν ἐπιτρέψει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου ἄδεια χορηγεῖται πολλάκις ὑπὸ τοῦ πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου πρεσβυτέρου (*ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου*), κατόπιν « ἐγγυητικοῦ » τῶν ἐφημερίων τῶν μελλονύμφων περὶ ἀνυπαρξίας γαμικοῦ κωλύματος (*Ὁ ἀνάκατος, Τὰ ρόδι' ἀκρογιάλια*).

Ἡ ἐν τῷ διηγήματι τέλος *Τὸ ζωντανὸ κιβοῦρι μου* φράσις « ἡ Μάρω εἶχε συμφωνήσει μὲ μίαν πολὺν ἀγαπημένην φίλην της... ὅποια ἀπὸ τὰς δύο ἐπιζήση νὰ κληρονομῇ τὴν ἄλλην » δὲν φαίνεται ἐκ τῶν συμφραζομένων νὰ νοῇ τὴν κατὰ τὸ τότε, ὡς καὶ τὸ νῦν, ἰσχύον ἀστικὸν δίκαιον ἀπαγορευομένην καὶ συνεπῶς νομικῶς ἀνίσχυρον κληρονομικὴν σύμβασιν, οἷα δὲν φαίνεται καταρτισθεῖσα ὑπὸ τῶν δύο φίλων, ἀλλὰ μόνον ἀμοιβαίαν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν, μὴ περιβληθεῖσαν νομικὸν τύπον, ὅπως ἑκατέρω ἐγκαταστήσῃ τὴν ἄλλην διὰ διαθήκης ὡς κληρονόμον.

Μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἀξιοῦσιν ὅμως, ὡς εὐνόητον, αἱ πληροφορίες

¹ Πρβλ. διὰ τὸ μέχρι τοῦ ἔτους 1923 νομοθετικὸν καθεστὼς Α. Κ ρ α σ σ ᾱ - Χ. Π ρ ᾶ τ σ ι κ α, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου τ. Δ'⁵, Ἀθῆναι 1927 § 26 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

² Πρβλ. διὰ τὸ μέχρι τοῦ 1923 δίκαιον Α. Κ ρ α σ σ ᾱ ν - Χ. Π ρ ᾶ τ σ ι κ α ν ἔνθ' ἄνωτ. §§ 32-33 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

³ Μ. Γ ε δ ε ῶ ν, Κανονικαὶ διατάξεις τ. Β', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888 σ. 261.

ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἡ παρεχομένη νομικὴ εἰκὼν διαφέρει — κατὰ συμπλήρωσιν ἢ τροποποίησιν — τοῦ γραπτοῦ δικαίου. Τοιαῦται εἶναι ἰδίως αἱ ἀκόλουθοι, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας γάμου τοῦ προεστοῦ Κουμπῆ μετὰ τινος Λελούδας, ζώσης ἔτι τῆς συζύγου του τελεσθέντος. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου δὲν ἐπιτρέπεται ἡ συναγωγή νομικῶν συμπερασμάτων, διότι, οὗτος, ὥς ἀφήνει ὁ συγγραφεὺς σαφῶς νὰ ἐννοηθῇ, ἔλαβε χώραν κατόπιν ἐντόνου πίεσεως, ἂν μὴ αὐτόχρομα βίας ἐπὶ τοῦ ἱερουργήσαντος ἱερέως, στηριζομένης εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸν φόβον, ὃν ἤσκει ἐν τῇ νήσῳ ὁ Κουμπῆς, ὥς προστατευόμενος ἰσχυρῶν τουρκικῶν προσωπικοτήτων (*Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη*).

1. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς περιοριστικὰς τοῦ ἐπιτοκίου ἐπὶ τῶν ἐκ δικαιοπραξίας τόκων διατάξεις τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ πολλαχού τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσαντα καταργητικὰ τούτων ἔθιμα¹, ὥς ἔσχυον πρὸ τῆς διὰ τοῦ ν. ΓΩΛΖ' τῆς 23/25 Ἰουλίου 1911 Περὶ συμβατικοῦ τόκου, τοκογλυφίας καὶ αἰσχροκερδεῖας ἐπανεισαγωγῆς ἀναλόγων περιορισμῶν, ἡ συνομολόγησις συμβατικῶν τόκων ἐμφανίζεται ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὸ ποσοστὸν τοῦ ἐπιτοκίου οὐ μόνον ἐπὶ ναυτοδανείων (36⁰/₀ *Νεκρὸς ταξιδιώτης*· πρβλ. *Τὰ βενέτικα*) ἀλλὰ καὶ κοινῶν καὶ δὴ μικροδανείων (80⁰/₀ *Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*).

2. Ἀντίθετος ἐπίσης πρὸς τὰς ἀπαγορευτικὰς τοῦ ἀνατοκισμοῦ διατάξεις τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ καὶ σύμφωνος πρὸς τὰ καταργητικὰ τούτων ἔθιμα² πρὸ τῆς διὰ τοῦ τοῦ ν. ΖΞΕ' τῆς 22/25 Μαΐου 1882 Περὶ τόκου ὑπερημερίας ἐπανεισαγωγῆς των εἶναι ἡ ἐν τῷ διηγήματι *Νεκρὸς ταξιδιώτης* συνομολόγησις κατὰ τὴν κατάρτισιν τῆς δανειστικῆς συμβάσεως τῆς περὶ ἀνατοκισμοῦ τῶν γεννηθησομένων τόκων συμφωνίας.

3. Μαρτυρεῖται σύμβασις κοληγιᾶς (*colonia partiaria*) μεταξὺ τοῦ κυρίου ζώων καὶ τοῦ ἀναλαβόντος τὴν βόσκησιν καὶ ἐν γένει ἐπιμέλειαν τούτων ποιμένος. Οἱ καρποὶ μερίζονται ἕξ ἡμισείας. Ὁ ποιμὴν δὲν εὐθύνεται διὰ τὰ τυχερὰ (*Φτωχὸς ἄγιος*). Παρομοία σύμβασις, ἀλλὰ μὲ ἀναλογίαν δύο πρὸς ἓν, φέρεται συνομολογηθεῖσα μεταξὺ τοῦ κυρίου πλοιαρίου καὶ τοῦ χρησιμοποιοῦντος τοῦτο ἀλιέως (*Τ' μπουφ' τοῦ π'λί*).

4. Μνημονεύονται *βρεθίκια* τ.ἑ. ἀμοιβὴ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ ἀπολέσαντος κινητὸν εἰς τὸν εὐρόντα τοῦτο. Δὲν διευκρινίζεται, ἐὰν ἡ παροχὴ εἶναι ὑποχρεωτικὴ οὔτε εἰς ποῖον ποσοστὸν τῆς ἀξίας τοῦ ἀπολωλὸτος ἀνέρχεται (*Τὰ βενέτικα*).

5. Διὰ τῆς φράσεως «σὰν ἐδώσανε τὶς πανδρεῖες κι' ἄλλαξαν τὰ σημά-

¹ Βλ. Α. Μομφερράτου, Ἑνοχικὸν δίκαιον τ. Α', Ἀθῆναι 1930 §§ 51 ἐπ., ἰδίως 54.

² Α. Μομφερράτου αὐτόθι.

δια » νοεῖται τὸ πανελλήνιον ἔθιμον, καθ' ὃ ἡ μνηστεία τελειοῦται δι' ἀνταλλαγῆς δακτυλίων (*Τὸ νηοὶ τῆς Οὐρανίτσας*).

6. Ὑποδηλοῦται ἡ ἀποψις, μὴ στηριζομένη βεβαίως εἰς τὸ γραπτὸν δίκαιον ἀλλ' οὐχὶ ξένη πρὸς εὐρέως διαδεδομένην λαϊκὴν καὶ ἐν μέρει ἐκκλησιαστικὴν νομικὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑφίσταται κώλυμα γάμου μεταξὺ ἑτεροφύλων ἐχόντων κοινὸν ἀνάδοχον¹ (*Ἡ τελευταία βαπτιστικὴ*).

7. Ἐν τῷ διηγήματι *Ἡ χήρα παπαδιά*, ἡ δρᾶσις τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται χρονολογικῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐκτίθενται αἱ νομικαὶ δυσχέρειαι, εἰς αἷς προσέκρουσεν ὁ ἥρωας τοῦ διηγήματος ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν ἀποθανόντος πρεσβυτέρου, ὀφειλομένου εἰς ἀναπτυχθέν, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως ἐπικρατήσαν, ἔθιμον, ἀπαγορευτὸν τὴν εἰς νέον γάμον προσέλευσιν τῆς συζύγου ἀποθανόντος κληρικοῦ. Ὡς καὶ ὁ διηγηματογράφος δέχεται, « εἶναι βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐν τῷ Πηδάλῳ² δὲν ἀναγράφεται κανὼν τις ἀπαγορευτὸν τὸν δεύτερον γάμον εἰς τὰς ἐν χηρείᾳ πρεσβυτέρας. Ἀλλ' ἡ πρόληψις καὶ ἡ παράδοσις, τὰ δύο ὁμοῦ συντιθέμενα, ἰσοδυναμοῦσι τὸ κάτω κάτω μὲ ἕνα ἀποστολικὸν ἢ συνοδικὸν κανόνα καὶ ἔπειτα ὁ λαὸς οὐδέποτε ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὸ Πηδάλιον διὰ νὰ ἴδῃ πόσους καὶ ποίους περιέχει κανόνας. Τινὲς τῶν ἱερέων, ὀλίγιστοι, ἀνεγίνωσκον ἐνίοτε τὸ βιβλίον τοῦτον ἐν τῷ παρελθόντι ». Καὶ πράγματι οὐδεὶς, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὸς κανὼν ἢ πολιτικὸς νόμος, εἰσάγων τοιοῦτο γαμικὸν κώλυμα, τοῦ δ' ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑποδηλουμένου ἔθιμου ἡ ἰσχὺς δὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀναμφίβολος εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ἥρωας τοῦ διηγήματος ἐπέτυχε τελικῶς νὰ παρακάμψῃ τὰς ἐκ τούτου δυσχερείας καὶ οὕτω « κατωρθώθῃ μετ' ἱεροτελεστίας ὁμοῦ τακτικῆς νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ γάμος τοῦ Χαδζῆ-Γιάννη μετὰ τῆς χήρας παπαδιάς ».

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἐκ τῆς ἱερωσύνης κωλύματος³ ἀπὸ τοῦ κληρικοῦ καὶ εἰς τὴν σύζυγόν του, ἀποτελοῦσα τὸ περιεχόμενον τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἔθιμου, ὑπεστηρίχθη ἤδη κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Βαλσα-

¹ Βλ. J. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche, Wien 1864 σ. 269 ἐπ., Α. Μομφερράτου, Ἐγχειρίδιον τοῦ ἀστικοῦ δικαίου τ. Β', Ἀθήναι 1930 σ. 63 σημ. 3 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

² Νοεῖται προφανῶς ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐκδοθεῖσα ἐν Λειψίᾳ ἐν ἔτει 1800 τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν μοναχῶν Ἀγαπίου Λεονάρδου καὶ Νικοδήμου συλλογὴ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ἧς ἡ καὶ ἄλλοθεν γνωστὴ εὐρυτάτη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει χρῆσις μαρτυρεῖται ἐκτὸς τοῦ παρόντος καὶ ἐκ τοῦ διηγήματος *Ὁ ἀνάκατος*.

³ Ὡς γνωστὸν κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν καὶ τὸ ἰσχύον δίκαιον ἀπαγορεύεται ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος ἡ εἰς γάμον προσέλευσις κληρικοῦ. Βλ. Α. Χριστοφοιλοπούλου, Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τευχ. Β', Ἀθήναι 1954 σ. 141 ἐπ. καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

μῶνος¹ καὶ μαρτυρουμένη λήγοντος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐν ἐπιστολαῖς τοῦ Μελετίου Πηγα², ἀπησχόλησε κατὰ τὸν παρελθόντα ἔτι αἰῶνα τὴν νομολογίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου³ καὶ ἀντανακλᾶται εἰς τὴν σκωπτικὴν ναξιακὴν παροιμίαν «Γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ, θάψετε τὸν λαϊκὸ»⁴, ἐν ᾗ ἡ χηρεύσασα σύζυγος πρεσβυτέρου ζητεῖ, ὅπως ὁ σύζυγός της χαρακτηρισθῇ διὰ τὸν τρόπον τῆς κηδείας του ὡς λαϊκός, ἵνα μὴ ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτοῦ ὡς κληρικοῦ ἀνακύψῃ κώλυμα διὰ τὴν εἰς νέον γάμον προσέλευσίν της. Ἡ παροιμία χρησιμοποιεῖται ἐπὶ προσώπων, ἐπιδιωκόντων τὴν εἰς ἑαυτὰ ἀναγνώρισιν δικαιωμάτων, ὧν πράγματι στεροῦνται.

8. Παρὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ περὶ χαρτοσήμου νόμου, καθ' ἣν τὰ προικοσύμφωνα συντάσσονται ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος ἐνώπιον συμβολαιογράφου⁵, ἡ προῖξ ἐν τῷ διηγήματι *Τὰ ρόδι*⁶ ἀκρογῆλια φέρεται συνιστωμένη κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ ΙΘ' αἰῶνος δι' ἰδιωτικοῦ ἐγγράφου (Πρβλ. *Ἡ φόνισσα*, *Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμέρিকা*). Ἐνταῦθα παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ συνταχθέντος προικοσυμφώνου, παρόμοιον πρὸς πολυάριθμα γνωστὰ τοιαῦτα ἐκ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἔχον οὕτω. «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος πανδρεύω σήμερον τὴν θυγατέρα μου Κρατήρα μὲ τὸν Στάθη, γιὸν τοῦ Πατοσιγιάννη, καὶ τῆς δίνω πρῶτα τὴν εὐχή μου, ἐγὼ κ' ἡ φαμίλια μου ἡ μάννα της, ἀπὸ τὰ εἴκοσι μας νύχια, καὶ τῆς δίνω δεύτερο τὸ καλύβι στὴν Κλινιά, σύμπλια (δεῖνα καὶ δεῖνα) καὶ τ' ἀμπέλι (μὲ τὰ σύνορα), ἄλλο χωράφι στὰ Καμπιά, σύμπλια (...), κι' ἄλλο κοντὰ στ' Ἀγαλλιανοῦ τὸ ρέμμα, σύμπλια (...), καὶ τὸν ἐλῆῶνα, στὰ Λεχούνια (μὲ τόσα δένδρα καὶ τόσα θηλιάσματα)... Καὶ τῆς δίνω ἑβδομηταπέντε γίδια ἀπ' τὸ κοπάδι μας... καὶ τῆς δίνω ὅλα τὰ τίποτε καὶ τὰ ἐντύματα τοῦ σπιτιοῦ (ἀκριβὴς κατάλογος φορεμάτων, σινδόνων κλπ.), πέντε χαλκῶματα, ἓνα ρακοκάζανο, τρία πιθάρια, δύο βαρέλια, τηγάνια... πυροσιτιά... σκαφίδα... πῆττα... κόσκινο».

¹ Παρὰ Γ. Ράλλη-Μ. Ποτλῆ ἐνθ' ἄνωτ. τ. Δ', Ἀθήνησιν 1854 σ. 193. Πρβλ. Α. Μομφερράτον ἐνθ' ἄνωτ. σ. 37 καὶ τοὺς παρ' αὐτῷ.

² Λεοντοπόλεως Σωφρονίου, Ἀνέκδοτα γράμματα Μελετίου τοῦ Πηγα ἐν Ἐκκλησ. Φάρος τ. 5 (1910) σ. 359 ἐπ., [Ἀνωρύμου], Ὁ δεύτερος γάμος τῶν κληρικῶν. Αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγα ἐν Ὁ νέος Ποιμὴν τ. 1 (1919) σ. 414 ἐπ.

³ Μ. Θεοτοκά, Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897 σ. 173.

⁴ Ι. Ζευγώλη, Λαογραφικὰ σημειώματα τ. Α', Ἀθῆναι 1950 σ. 36-37. Πρβλ. τὰς ὑπὸ τοῦ Γ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τ. 2 (1940) σ. 203 μνημονευομένης λοιπὰς συνηθείας.

⁵ Νόμος τῆς 14 Αὐγούστου 1836 ἄρθρ. 42 καὶ ν. ΑΧΚΕ' τῆς 30 Δεκεμβρίου 1887 ἄρθρ. 48.

9. Μαρτυρεῖται τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ἔθιμον¹, καθ' ὃ μεταξὺ τῶν προικῶν δέον ἀπαραιτήτως νὰ περιλαμβάνηται καὶ οἰκία, ἐν ᾗ θὰ κατοικήσουν οἱ σύζυγοι (*Τὰ βενέτικα, Τὰ συχαρήκια, Θάνατος κόρης, Ἐπιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον, Τρελλὴ βραδυνά, Ἔρως - Ἡρως*). Ἐκ τοῦ τελευταίου τοῦτον διηγήματος προκύπτει ὅτι ἀπόκλισις ἐπιτρέπεται μόνον ὁσάκις οἱ μελόνυμφοι δὲν πρόκειται νὰ κατοικήσουν ἐν τῇ νήσῳ.

10. Μνημονεύεται τὸ σχετικῶς προσφάτως (« περὶ τὰ μέσα τοῦ [ΙΗ'] αἰῶνος ») ἀναπτυχθὲν καὶ ἐν Σκιαθῷ ἔθιμον, καθ' ὃ ὁ πρὸς παροχὴν προικὸς ὑπόχρεως ὀφείλει νὰ συστήσῃ ταύτην οὐ μόνον ἐξ ἀκινήτων, ὥς μέχρι τοῦδε συνέβαινε, ἀλλὰ καὶ ἐκ μετρητῶν, τοῦ λεγομένου « τραχώματος » (*Ἡ φόνισσα*)².

11. Ἡ ἐν τῷ δημῳδῷ βυζαντινῷ καὶ μεταβυζαντινῷ δικαίῳ ἐντόνως διαγραφομένη τάσις³, ὅπως παρὰ τὴν γενικὴν καὶ ἄτεγκτον ἀπαγόρευσιν τῆς ἰουστινιανείου καὶ μεταἰουστινιανείου αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας ἐπιτραπῇ μετὰ ἥ ἄνευ περιορισμῶν καὶ τῇ συναινέσει ἀμφοτέρων τῶν συζύγων ἡ διαρκούντος τοῦ γάμου ἐκποίησης τῶν προικῶν ἀκινήτων εὐθίσκει ἀπήχησιν εἰς τὸ διήγημα *Τὰ Φραγκλέικα*, ἐν ᾧ ἡ σύζυγος τῇ συγκαταθέσει προφανῶς τοῦ ἀνδρὸς διαθέτει πρὸς σύστασιν προικὸς τὰ ἴδια αὐτῆς προικῶ ἀκίνητα.

¹ Γ. Βλαχογιάννη, Ἕνας ἄγραφος γυναικεῖος νόμος καὶ ἡ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη ἐν Νέα Ἑστία τ. 23 (1938) σ. 9 ἐπ.

² Περὶ τοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ τὸν ΙΘ' ἀρχόμενον λίαν εὐρέως διαδοθέντος τούτου ἔθιμου καὶ τῶν προσπαθειῶν τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἑλληνικῶν κοινοτήτων πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ καὶ γενικώτερον τῶν ὑπερμέτρων προικοδοσιῶν βλ. διὰ τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν τὰς παρὰ Σπ. Λάμπρω, Κανονισμὸς τῶν προικῶν ἐν Λιασκοβέτζι τῆς Ἡπείρου ἐν Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 10 (1913) σ. 193 - 195 παραπομπάς, εἰς αἷς προσθετέον Δ. Παναγιωτίδου, Κώδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ προικοδοσιῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει Παροναξίας ἐν Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος τ. 27 (1895/1899) σ. 307 ἐπ., Θ. Φιλαδέλφως, Περὶ τραχώματος ἐν Ἀρμονία τ. 2 (1901) σ. 258 - 268 ἐκ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας βλ. Π. Βιζουκίδου, Ἡπειρωτικῶν θεσμῶν ἔρευνα ἐν Ἡπειρωτικῇ Χρονικῇ τ. 2 (1927) ἰδίᾳ σ. 25 ἐπ., 37 ἐπ., Δ. Σάργου, Ζαγοριακῶν θεσμῶν ἔρευνα αὐτόθι ἰδίᾳ σελ. 293 ἐπ., Ε. Σαβράμη, Ζαγοριακὰ θέσμινα περὶ προικὸς ἐν Ἐκκλησιαστικῷ Φάρος τ. 35 (1936) σ. 350 - 363, Κ. Φρόντζου, Ἡπειρωτικὰ ἔθιμα ἐν Ἡπειρωτικῇ Ἑστία τ. 4 (1955) σ. 221 - 232, 315 - 324, 533 - 539.

³ Περὶ ἧς ἐν τῇ μελέτῃ μου: Ἡ ἐκποίησης τῶν προικῶν ἀκινήτων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἐν Ἀρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου τ. 6 (1939) σ. 538 ἐπ. Πρόσθετες Ι. Βισβίτζη, Αἱ μεταξὺ τῶν συζύγων περιουσιακαὶ σχέσεις εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τ. 1 (1948) σ. 33 ἐπ., Δ. Γκίβνη, Τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ὁ Κώντικας τοῦ νοταρίου Πούλου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τ. 20 (1950) σ. 263.

12. Ἡ ἐν τῷ διηγήματι *Ἡ σταχομαζώχτρα* πληροφορία, καθ' ἣν τὰ προικῶ ἀκίνητα ἐξεπλειστηριάσθησαν ἀναγκαστικῶς « πρὸς πληρωμὴν τῶν χρεῶν ἀναξίου γαμβροῦ », δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ὑφιστάμενον νομικὸν καθεστῶς. Διαρκοῦντος τοῦ γάμου τὰ προικῶ ἀκίνητα, καίπερ κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον περιερχόμενα κατὰ νομικὴν ἀκριβείαν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ προικολήπτου ἀνδρός, δὲν ὑπόκεινται εἰς ἀναγκαστικὴν ἐκτέλεσιν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δανειστῶν του, λυθέντος δὲ τοῦ γάμου — ἐν προκειμένῳ, θανάτῳ τῆς γυναικὸς — περιῆλθον κατὰ κυριότητα εἰς τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννηθέντα δύο ἀνήλικα τέκνα καὶ συνεπῶς ἀποκλείεται ἐπίσης ἡ διὰ τούτων ἱκανοποίησις τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἀντίθετος μαρτυρία τοῦ διηγήματος ὀφείλεται εἰς νομικὸν σφάλμα τοῦ συγγραφέως ἢ ἀντανακλᾷ διάφορον λαϊκὴν νομικὴν ἀντίληψιν, συνεπῆ καὶ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν περὶ ἧς ἀμέσως ἀνωτέρω (ἀριθ. 11) ὁ λόγος, τὴν ἀναγνωρίζουσιν τὸ ἐκουσίως ἀπαλλοτριωτὸν τῶν προικῶν ἀκινήτων, ὥς θεωρῶ πιθανώτερον; Ἡ μήπως πάλιν πρόκειται περὶ προικὸς διατετιμημένης πωλήσεως ἔνεκεν (dos venditionis causa aestimata, κατὰ τὴν φρασιολογίαν τῶν ρωμαϊστῶν), ὅποτε, ἡ κυριότης τοῦ προικολήπτου ἦτο, ὥς γνωστὸν, ἀπεριόριστος καὶ καθίστατο ὥς ἐκ τούτου δυνατὴ ἢ τε ἐκουσία ὑπὸ τούτου ἐκποίησης καὶ ὑπὲρ τῶν δανειστῶν αὐτοῦ ἀναγκαστική;

13. Ὡς « πανοπροῖκι » νοοῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα, συνιστώμενα ὡς προῖξ μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου καὶ εἰς ἐπαύξησιν τῆς ἀρχικῶς συσταθείσης (*Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμέριχα, Τὰ μαῦρα κούτσουρα*). Δὲν καθίσταται φανερόν, ἐὰν ἡ παροχὴ του εἶναι πάντοτε προαιρετικὴ ἢ δύναται νὰ ἐξαναγκασθῇ, ὅσαςκις ἡ ἀρχικῶς δοθεῖσα προῖξ ὑπῆρξε κατωτέρα τῆς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλομένης¹.

14. Ὡς « χοριτσιάτικο », μαρτυρούμενον εἰς τὰ διηγήματα *Μάνα καὶ κόρη* καὶ *Τὸ καμίνι*, νοοῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα, παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένου ἀνδρός πρὸς τὴν εἰς πρῶτον προσερχομένην σύζυγον. Φερόμενον ἀλλαχοῦ ὡς « ἀγριλίκι »² ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ πολὺ εὐρύτερον διαδεδομένου « παλληκαριάτικου », τ.ἐ. τῶν ὑπὸ τῆς εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένης γυναικὸς πρὸς τὸν εἰς πρῶτον προσερχόμενον σύζυγον παρεχομένων περιουσιακῶν στοιχείων³.

¹ Περὶ τοῦ ὅρου ὑπὸ τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἔννοϊαν βλ. Ὁ. Γεωργακά, Μεσοσηνιακὰ ἔθιμα ἐν Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ δικαίου τ. 8 (1941) σ. 182. « Πανοπροῖκι » σημαίνει ἐπίσης τὰ εἰς ἐπαύξησιν τῆς ὑπεσχημένης προικὸς παρεχόμενα περιουσιακὰ στοιχεῖα, ὅσαςκις διαπιστοῦται μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἑλλειψις παρθενίας τῆς γυναικὸς. Πρβλ. Ὁ. Γεωργακά, αὐτόθι σ. 180 ἐπ.

² Ὁ. Γεωργακά, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 182, τοῦ αὐτοῦ, Ἐρευνα τοπικῶν ἐθίμων καὶ συνθηγιῶν ἐν Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τ. 13 (1938) σ. 631.

³ Ἀντιθέτως πρὸς τὸ « χοριτσιάτικο », τὸ « παλληκαριάτικο » ἀπησχόλησε κατ'

15. Ἐνῶ κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκόν, ὡς καὶ τὸ ἰσχύον (*Ἀστικός Κῶδιξ ἄρθρ. 1466 καὶ 1471), δίκαιον τὸ ἐν γάμῳ γεννηθὲν τέκνον δύναται νὰ ἀποκηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ συζύγου καὶ ἡ γέννησίς του νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδεικνύουσα μοιχείαν τῆς γυναικὸς, ἐὰν ὁ τοκετὸς ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν 300ὴν ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἔνεκεν ἀποδημίας ἢ ἐξ ἄλλου λόγου κατέστη ἀδύνατος ἡ σαρκικὴ τῶν συζύγων συνάφεια, ὁ Παπαδιαμάντης θεωρεῖ δεδικαιολογημένην τὴν ἀπαγγελίαν διαζυγίου ἐπὶ μοιχείᾳ εἰς βάρος τῆς γυναικὸς — καὶ ἐμμέσως ἀποκήρυξιν τοῦ τέκνου — ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι τοῦτο ἐγεννήθη τὴν 273ῃν ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀποδημίας τοῦ ἀνδρὸς (*Ἡ φωνὴ τοῦ δράκου*· προβλ. ἀντιστρόφως *Τὸ τυφλὸ σοκάκι*). Δὲν γνωρίζω ἂν πρόκειται πρᾶγματι περὶ διαφόρου ρυθμίσεως ἐν τῷ δημῷδε δικαίῳ ἢ μᾶλλον περὶ νομικῆς πλάνης τοῦ συγγραφέως.

16. Διὰ τὰς πολυαριθμοὺς εἰς τὰ διηγήματα τοῦ σκιαθίου συγγραφέως μητρωνυμίας¹ ἰσχύει ἡ ἐξηγήσις, ἣν ἀπεδέχθη διὰ τὸ πολλαχὺ τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶν κοινωνικὸν καὶ νομικὸν τοῦτο φαινόμενον. « Ἀποθανόντος προώρως τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἀποδημοῦντος εἰς τὴν ξένην ἢ καὶ ἀπλῶς ἀπουσιάζοντος ἐπὶ μακρὸν ἐκ τοῦ χωρίου » — τοῦθ' ὅπερ ἦτο βεβαίως συνηθέστερον εἰς τὰς ναυτικές, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος, νήσους — « ἀναλαμβάνει ἡ σύζυγος τὴν ὅλην διοίκησιν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας, ὑποκαθιστῶσα καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τὸν σύζυγον εἰς τρόπον, ὥστε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ θεωρῇται ὑπὸ τῶν μετ' αὐτῆς συναλλασσομένων τρίτων αὕτη ὡς ὁ πραγματικὸς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας »².

ἐπανάληψιν μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας τὴν δικαστικὴν πρακτικὴν. Τελευταία γνωστή μοι ἀπόφασις ἡ τοῦ Ἐφετερίου Ναυπλίου 200/1936 ἐν Ἐφημερίς τῶν ἐλλήνων νομικῶν τ. 3 (1936) σ. 996. Προβλ. ἄλλας παραπομπὰς παρὰ Ι. Ζέπφ, Βασιλικά τ. Γ', Ἐν Ἀθῆναις 1910 σ. 654 ἐπ., Ι. καὶ Π. Ζέπφ, *Jus Graeco-romanum* τ. Η', Ἀθῆναις 1931 σ. 471 καὶ γνωμοδότησιν Ι. Εὐκλείδου - Κ. Ρακτιβάν - Ν. Δημητράκου οὐλοῦ ἐν Ἐφημερίς τῆς ἐλληνικῆς καὶ γαλλικῆς νομολογίας τ. 20 (1900) σ. 275 ἐπ.

¹ Οὕτω π.χ. ὁ Γιαννιὸς τῆς Στέργιεννας (*Ὁ Χαραμάδος*), ὁ Γιάννης τῆς Μυλωνοῦς (*Τὰ Βενέτικα*), ὁ Δημήτρης τῆς Σοφοῦλας (*Κοκκῶνα θάλασσα*), ὁ Γιωργῆς τῆς Μπούρμπαινας, τὸ Βασσῶ το' Χατζηγιώργαινας (*Ἔρως - Ἡρως*) κλπ. Ἐν τῷ διηγήματι *Ἄνθος τοῦ γαλοῦ* ὁ Γιαλῆς τῆς Φαφάνας εἶναι οὐχὶ ὁ υἱὸς ἀλλ' ὁ ἔγγονος τῆς τελευταίας. Σπανιώτερον καὶ οἱ σύζυγοι προσδιορίζονται διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν συζύγων των καὶ δὴ — εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη — ὁσάκις αὐταὶ ὡς ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς ἔχουν εἰς χεῖράς των τὴν πραγματικὴν διεύθυνσιν τῆς οἰκογενείας — π.χ. ὁ Ἀργυράκης τῆς Τριανταφυλλιάς (*Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*), ὁ Στέργιος τῆς Κοντούλας (*Ἡ κλεφτοπαρέα*) — ἢ — ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος — καὶ ἐπὶ ἐσωγάμβρων. Βλ. Ι. Κακριδῆ, Νεοελληνικά πάρεργα ἐν Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1936 σ. 347 ἐπ.

² Βλ. Α. Χριστοφίλοπου, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἀθῆναις 1946 σ. 32 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπὰς.

17. «Ψυχογίος» καὶ «ψυχοκόρη» δηλοῖ ἐνίοτε μὲν τὸν ὑπηρέτην, ὑπάλληλον, βοηθόν, μισθωτὸν ἐν γένει, ἀποκαλούμενον ἄλλοτε «παραγίον» (*Φτωχὸς ἄγιος*), συνηθέστερον ὅμως τὸ θετὸν τέκνον (*Ἀπόλαυσις στῆ γειτονιά, Δημαρχίνα νύφη, Ἡ φόνισσα*) ἢ τὸν *stricto sensu* ψυχογίον καὶ ψυχοκόρην (*Μιά σελίδα τῆς ζωῆς του, Ἡ ἀποσώστρα, Ἐρμη στὰ ξένα*), τ.ἔ. «ἀνήλικον τέκνον διδόμενον ὑπὸ τῶν γονέων ἢ τῶν ἐπιτρόπων του εἰς τρίτον συνήθως συγγενῇ ἢ φίλον, ἵνα ἐργασθῇ ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, κατὰ κανόνα ὁρίσιτον μὲν ἀλλὰ πάντως πολυετὲς παρ' αὐτῷ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ του. Ὡς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπὸ τοῦ παιδὸς παρεξομένων ὑπηρεσιῶν δὲν συνομολογεῖται ὠρισμένον χρηματικὸν ποσὸν ἀλλ' ὁ ψυχοπατέρας ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἢ διὰ γάμου ἀποκαταστάσεως καὶ ἐπὶ θηλέων προικίσσεώς του. Ἡ σχέσις φέρει ἐν τῷ δημῳδῇ δικαίῳ ἐν μέρει μόνον περιουσιακόν, πολὺ δὲ μᾶλλον οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα καὶ ὁ ψυχοπατέρας δὲν ἔχει τὴν θέσιν ἀπλοῦ ἐργοδότη ἀλλὰ θεωρεῖται ὡς οἶονεῖ πατὴρ τοῦ ψυχοπαιδιοῦ, ἀσκῶν ἐν τινι μέτρῳ τὰς ἐξουσίας γονέως (κολασμός, ἔκδοσις εἰς γάμον)»¹.

18. Ἐν τῷ διηγήματι *Μεγαλείων ὀψώνια* μνημονεύεται ὁ γνωστὸς ἐν τῷ δημῳδῇ βυζαντινῷ καὶ μεταβυζαντινῷ δικαίῳ θεσμὸς τοῦ «ἐσωγάμβρου»²· καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀναδεχόμενος τὴν ιδιότητα ταύτην σύζυγος, συνοικῶν μετὰ τῶν γονέων τῆς γυναικὸς καὶ λαμβάνων μικρὰν ἢ οὐδεμίαν προίκα οὐδὲν δικαίωμα, ὡς ρητῶς ἐν τῷ διηγήματι λέγεται, ἀποκτᾷ ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ πενθεροῦ, ἐν ᾧ οὗτος εὐρίσκεται ἐν ζωῇ καὶ περιορίζεται εἰς τὴν παρὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπόληψιν ὠρισμένου κατὰ μῆνα χρηματικοῦ ποσοῦ («χίλιες δραχμὲς τὸν μῆνα» — ποσὸν ὁμολογουμένως οὐχὶ εὐκαταφρόνητον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην — «καὶ νὰ μὴν ἔχη δικαίωμα νὰ ξοδεύῃ λεπτὸν ἀπὸ τὸ κεφάλαιον»).

19. Μαρτυρεῖται ἡ καὶ ἄλλοθεν γνωστὴ³ ἱερολογία ὡς τύπος συνάψεως ἀδελφοποιίας (*Χρηστος Μηλιώνης*), παρὰ τὴν, οὐχὶ ἄγνωστον καὶ τῷ Παπα-

¹ Α. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 86-87. Πρόσθετες Γ. Βαλάσση, Τινὰ περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἑλληνισμοῦ ἐν Τόμος Κωνστ. Ἀρμενοπούλου ...ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Σχολῆς νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952 σ. 537 ἐπ.

² Περί οὗ βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 88 ἐπ. καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

³ Α. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 102 ἐπ. Περί τοῦ θεσμοῦ τούτου βλ. τὰς αὐτόθι σ. 93 ἐπ. παραπομπάς, εἰς αἷς πρόσθετες Μ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιία εἰς τὴν Μάνην ἐν Λαογραφία τ. 13 (1950) σ. 28-32, Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Περί τῆς ἀδελφοποιίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐν Τόμος Κωνστ. Ἀρμενοπούλου κλπ. σ. 251 ἐπ.

διαμάντη, ἀποδοκιμασίαν τοῦ θεσμοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

20. «Ψυχομοῖρι» (κοινότερος ὁ τύπος «ψυχικὸ») εἶναι κληροδότημα καταλειπόμενον ὑπὲρ φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ πρὸς ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς τοῦ διαθέτου (*Ἡ φόνισσα*)¹.

Ἐν τῷ διηγήματι τέλος *Τὸ χατζόπουλο* ἐκτίθεται ἡ ὑπόθεσις, ἐφ' ἧς ἐξεδόθη κατ' Ἀπρίλιον 1798 (καὶ οὐχὶ 1799, ὥς ἐν τῷ διηγήματι) σιγίλλιον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου δημοσιευθὲν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παπαδιαμάντη², ὅστις ἔξ ἀναμνήσεως μόνον φαίνεται γνωρίζων τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ³. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει πιστῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, ἀναφερόμενον εἰς ὑποβολὴν τέκνου παρὰ στείρας συζύγου μὲ μόνην — ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω χρονολογικῆς — τὴν οὐσιαστικῶς ἀσήμαντον ἀπόκλινιν τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ὑποβαλούσης τὸ τέκνον ὥς τῆς δευτέρας συζύγου, ἐν ᾧ κατὰ τὸ σιγίλλιον πρόκειται περὶ τῆς τρίτης τοιαύτης.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου βλ. ἰδίᾳ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ E. F. Bruck, Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, München 1926 σ. 302 ἐπ., Π. Ζέπου, Συνταγματικὸν νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη βοεβόδα ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Δ' 2), Ἐν Ἀθήναις 1936 σ. 120, Ὁ. Γεωργακᾶ, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα κλπ. σ. 179 ἐπ., ἐνθα (σ. 177 ἐπ.) καὶ περὶ ἄλλων σημασιῶν τοῦ ὅρου «ψυχομοῖρι».

² Ὑπὸ Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες, Ἐν Ἀθήναις 1913 σ. 172 ἐπ. Εἰς τὸν ἐκδότην τοῦ ἐγγράφου δὲν φαίνεται γνωστὸν τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη.

³ «Ἐσώζετο ἀκόμη πρὸ τριάντα ἐτῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ σεμνοῦ κοινοβίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ἀγαλιανῆς... τὸ αὐτόγραφον τοῦ πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ» κλπ.